

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ОБРАЗУ «СЕРЦЯ» В РОМАНІ В. ШКЛЯРА «ПРАЛІС»

У статті проаналізовано різні аспекти вербальної репрезентації образу серця в романі Василя Шкляра «Праліс» (або «Тінь сови») крізь призму народнопоетичної традиції кордоцентричного мовного моделювання дійсності. Розглянуто поняття «текстова картина світу» як формотворення тексту художнього твору. Проаналізовано та порівняно концепти СЕРЦЕ і ДУША в текстовому просторі роману «Тінь сови», як такі, що мають подвійне вираження: матеріальне та алегоричне. Доведено, що мовний образ серця складають такі семи: «вмістилище почуттів та емоцій»; «любов у найширшому значенні»; «те в людині, що вступає в духовно-емоційний контакт з іншою людиною та з усім світом у цілому»; «когніційний центр людини», «духовний центр людини, локус душі».

Ключові слова: *серце, образ, концепт, репрезентація, кордоцентризм, мова.*

Uvarova T. Yu. Features of the Verbal Representation of the Image of the «Heart» in the Novel by V. Shklyar «Pralys» («Wildwood»). *Aim of the Study. The purpose of this article is to analyze the features of verbal representation of the image of «heart» in the novel by Vasyl Shklar through the prism of the phraseological fund of the language and to clarify the peculiarities of the linguistic expression of cordocentrism in the work of the writer. An analysis of artistic text on the subject of the comparison of hidden meanings of the subtext and the contextual and linguistic expressions of these meanings will reveal the individual component of the concept heart. The concept of «textual picture of the world» as a form of the text of a work of art has been considered in the article. The concepts HEART and SOUL have been analyzed and compared in the text space of the novel «Tin Sovy» («Shadow of Owl»), as having a double expression: material and allegorical. Results and Discussion. It has been proved that the linguistic image of the heart is composed of such semes: 'the receptacle of feelings and emotions'; 'love in its broadest sense'; 'then in a person who enters into a spiritual and emotional contact with another person and the whole world as a whole'; 'the cognitive center of man', 'the spiritual center of man, the locus of the soul'.*

Key words: *heart, image, concept, representation, cordocentrism, language.*

Під час вивчення рідної мови відбувається формування мовної картини світу носія цієї мови. Необхідність дослідження компонентів мовної картини світу є нагальною потребою сьогодення, оскільки цілісне уявлення про відтворення національного світогляду мовними засобами допоможе здійснювати повноцінний розвиток кожної мовної особистості і розвиток національної думки й національної мови загалом. «Рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації» [1, с. 122].

Зокрема, характерною для української мови є багатовікова традиція формування мовного образу *серця*. Відповідно до проведеного дослідження звернемося до аналізу індивідуальної специфіки експлікації концепту *серце*. Такий аналіз дозволить розкрити зміст концепту, що належить до концептосфери українського лінгвокультурного простору в цілому, і зіставити з варіативними смислами в ідіостилі Василя Шкляра у романі «Праліс» (або «Тінь сови»).

Як доведено науковцями, діалектична єдність лінгвального й концептуального аспектів явищ дійсності розкривається в теоріях картин світу, що активно розробляються як вітчизняними, так і зарубіжними вченими,

зокрема: О. Кубряковою, В. Жайворонком, С. Єрмоленко, Л. Лисиченко, А. Мойсієнком, Ж. Соколовською та ін.

Також багато сучасних дослідників-лінгвокультурологів і когнітивістів (М. Алефіренко, С. Аскольдов, А. Вежбицька, С. Воркачов, К. Голобородько, І. Голубовська, В. Карасик, В. Кононенко, В. Маслово, О. Селіванова, Ю. Степанов, Й. Стернін, В. Ужченко, Р. Фрумкіна Г. Яворська та ін.) переконані, що мовна картина світу формується передусім системою ключових концептів, якими оперує людина у процесі своєї ментальної діяльності та пізнання світу.

Щодо української мовної картини світу, вчені відзначають її «кордоцентричність». Серце є центром людини: як біологічним, так і духовним, психічним. «Філософія серця» є однією з ознак української ментальності, що виражає специфіку українського світобачення. Творцем оригінальної «кордоцентричної філософії» став Г. С. Сковорода, який поєднав «внутрішню людину» із серцем. Зокрема, Сковорода говорить, що важливою позицією людини у відношенні до життя є надія на щастя і радість серця [2: 256]. Згодом, мотиви серця зустрічаємо у творчості Т. Шевченка, у якого серце раз по раз виходить на передній край [4].

Звернення до вербалізації концепту *серце* робиться не вперше, а українськими дослідниками вже було розглянуто певні особливості репрезентації концепту «серце» в пареміологічному й афористичному фонді української мови. Вивченню вербального наповнення концепту *серце* присвячені праці А. Вежбицької, О. Урисон, А. Шмельова, М. Пименової, С. Нікітіної, С. Тер-Мінасової, О. Яковенко І. Голубовської, О. Селіванової та ін. Проте аналіз особливостей вербальної репрезентації образу «серця» в романі В. Шкляра «Праліс» робиться вперше. Все це доводить актуальність обраної теми та становить новизну дослідження.

Метою цієї статті є аналіз особливостей вербальної репрезентації образу «серця» в романі Василя Шкляра крізь призму фразеологічного фонду мови та з'ясування особливостей мовного вираження кордоцентризму у творі письменника. Аналіз художнього тексту на предмет зіставлення прихованих смислів підтексту і затексту та мовних виражень цих смислів дозволить виявити індивідуальну складову концепту *серце*.

Мова художнього тексту – традиційний предмет філологічних досліджень, пов'язаний з іменами видатних учених: М. Бахтіна, Р. Якобсона, Ю. Лотмана та ін. Як найяскравіший зразок тексту художній твір не тільки структурує, а й формує «текстову картину світу» через множинність смислів, що генеруються цим твором. Текст вибудовується за законами культури і реалізується через один культурний код – природна мова; у тексті розширюється «внутрішня форма мови» (в розумінні В. фон Гумбольдта). Як елемент культури текст інтегрується до загального культурного простору (семіосфери за Ю. Лотманом). Одинці текстової картини світу пов'язані між собою інтертекстуальними зв'язками, у термінології Р. Барта – кодами, що відкривають доступ не лише до свідомості, а й до несвідомого. Сенси художнього тексту «оживляють» практично безкінечну кількість асоціацій. «Прихована семантика тексту відзначена слідами міфу, богослов'я, філософських

навчань, літератури ... » [3, с. 20], що зберігаються в культурній пам'яті мовної особистості.

Роман, який аналізуємо, має 3 назви. Уперше його було видано у 1986 році під назвою «Праліс», потім у 1990 році – «Тінь сови», а вже у 2016 на обкладинці видання з'явилася підназва «Там, де живе душа». Отже, автором було змінено окреслення локусу події роману (на смислового рівні тексту) від сакрального зовнішнього місця, відносно людини, до її внутрішнього центру. Тому зазначимо, що вже назва роману поєднує два концепти: СЕРЦЕ та ДУША.

Зокрема, алегорія *серце* поєднує сюжетні лінії двох головних героїв роману: Степана Побережного, який згодом помирає від пороку серця, та Муталіба, кардіохірурга, який «тримав у руках людське серце». Отже, концепт *серце* в романі має функцію творення сюжету та конфлікту.

Концепти СЕРЦЕ і ДУША в текстовому просторі роману «Тінь сови» мають подвійне вираження: матеріальне та алегоричне / метафоричне.

Лексема *серце* вживається в тексті не лише у складі фразеологічних словосполучень та одиниць інших мовних рівнів (речення, діалогічної єдності, складного синтаксичного цілого), але й у прямому значенні: «*серце* б тобі своє віддала»; «порок *серця*»; «бактеріальний ендокардит»; «*серцевий* хірург»; «ревматизм з'їдав *серце*»; «*серце* забилося, запрацювало»; «*серце* ніколи не заб'ється»; «мотор, штучне *серце* гнало його жилами кров» .

Експлікація концепту через денотативну сему матеріалізує концепт *серце*. Такий прийом є оригінальним і визначає ідіостиль Василя Шкляра. Для реалізації прямого значення номена *серце* автор уживає як медичну термінологію, так і простомовні вирази (*серцевий хірург*). Таке поєднання різностильової лексики в тексті роману об'єднує дві картини світу – наукову та мовну.

Інший план експлікації концепту *серце* в романі В. Шкляра нематеріальний і вербалізується через фразеологічні одиниці, які ми поділили на суб'єктні та об'єктні сполучення.

Як динамічне начало людини, як її внутрішньо-емотивний двигун, серце наділене антропоморфними характеристиками, тому в тексті роману, як і в інших художніх текстах інших авторів, а також у паремійному фонді української мови, виступає суб'єктом дії: «*серце* *завмирає, заходиться*»; «*від радості серцю стало тісно в грудях*»; «*серце* *стислося*»; «*серце* *розривається*», «*серце* *пече*»; «*ледь серце не вискочило*». Суб'єктні сполучення з номеном *серце*, які вживає В. Шкляр, передають внутрішні емоційні стани героїв, як позитивно забарвлені, так і негативно.

Об'єктні сполучення з номеном *серце* передають не лише внутрішній стан героїв («*камінь лежить на серці*», «*печаль ятрить серце*»), але й розумові властивості («*чути серцем*», тобто знати), ставлення до зовнішніх подій («*брати близько до серця*») та інших людей («*(не) мати (на когось) серця*»).

Отже, суб'єктні та об'єктні сполучення з номеном «серце» на рівні текстотворення мають функцію інтертекстуального поєднання тексту роману із іншими текстами української культури, що було створено раніше, оскільки наведені нами фразеологічні сполучення є традиційними для української мови.

Також традиційною не лише для української МКС, а для всіх інших, тобто універсальною, є експлікація в тексті роману В. Шкляра алегорії серця, як символу кохання. Але оригінальним є те, що митцем використано номен **серце** лише для змалювання зародження цього почуття, яке є найголовнішим і найсильнішим не лише в житті людини, але й у всьому світі:

Джерельце оживало у грудях, десь під серцем, тихенько дзуміло, щось виштовхуючи по краплині, а що – Катерина зрозуміла в останню мить, коли проводжала Степана на станції». / «В грудях його збиралася нудотна млість [5, с. 47] (кохання між чоловіком і жінкою).

Щось болісно затремтіло йому у серці, болісно і водночас солодко [5, с. 74] (батьківська любов).

Потенційно присутній номен **серце** у сполученні слів, яке змальовує стан головної героїні після смерті коханого чоловіка: «*наче вимерзло все всередині*».

Але кардіохірурги Муталіб та його наставник, розмірковуючи про світобудову, висловлюють думку про те, що, коли серце-двигун зупиняється, душа все одно продовжує існувати, тому що душа живе завжди і всюди: у серці, у Пралісі – всюди. Вона єднає усе живе на землі: *Є якась сила, котра панує серед людей і над людьми, але вона не тільки небесна. Вона, ця сила, невидимими променями єднає усе живе на землі, вона ріднить нас з однооким Єсямом, якого ви ніколи не бачили й не побачите, ріднить Шорколь із Тікичем, вона, ця сила, одна, як сонце, на всіх, – це добро і світло людської душі, яке не щезає безслідно, а коли так, то, виходить, не вмирає і сама душа. Тільки не шукаймо тут виправдання ні собі, ні смерті, хай це не буде нам втіхою, бо немає нічого дорожчого за людське життя, і немає більшої печалі, коли це життя обривається передчасно [5, с. 289].*

Також Муталіб розмірковує над тим, як зберегти це добро і світло людської душі в різних життєвих негараздах: *Каюся, пралісе, я завжди думав, що живу праведником, бо все роблю по совісті й честі, а цього, виходить замало. Виходить, треба іще щось, аби на місці була душа навіть тоді, коли захитається твій човен [5, с. 293]. Човен може захитатися, коли людина проходить випробування грошима (Хіба можна, Клавдіє Іванівно, брати в одну долоню хабара і людське серце?) [5, с. 167], або смертю близьких людей (Останнім часом я не можу стиснути свою руку в кулак. Я навіть не можу потиснути тобі правицю, як годилося б рідному братові.... Я не можу стиснути руку не тому, що вона квола. Просто мені весь час здається... ввижається, що на моїй долоні лежить людське серце [5, с. 145-146]), або емоційним вигоранням, байдужістю (Мій мудрий Муталіб-укя, поет і лікар, погодься, по-різному дивляться на людське серце. Однак я не хотів би, аби ти дивився на нього лише як на мотор, що переганяє кров [5, с. 146]).*

Байдужість до людей, до світу, до життя страшніша за смерть. *Не той старець, що з порожньою торбою, а той, у кого замість душі дупло. Хіба ти не багатий цією річкою, лісом, птаством, яке тобі за так дано? Ще й який багатий. Бо душу маєш [5, с. 76].* Серце – це те, що врівноважує емоційність та розум, не дає людині зачерствіти.

Атрибутивна концептуалізація номена **серце** в романі репрезентована лише однією лексемою («*чуйне серце*»), але яка має узагальнювальне значення: *Таке чуйне серце мав. Може, того й слабе, що чуйне таке. Бувало як наскочить десь на неправду, то ним аж трусить, давай, щоб усе по правді було, давай сюди винних нагору, хоч би там хто. І добре, як доб'ється свого, а ні – то горить усередині. Я ж бачив за ним не раз: зверху притихне, а всередині печеться. Тепер і думаю собі: може не хвороба його доїла, може, такого серця й не встачає на довші життя?» [5, с. 287].*

Таким чином, проаналізувавши мовні засоби експлікації концепту **серце** в романі В. Шкляра «Тінь сови», можемо зробити висновок, що мовний образ серця складають такі семи: «вмістилище почуттів та емоцій»; «любов у найширшому значенні»; «те в людині, що вступає в духовно-емоційний контакт з іншою людиною та з усім світом у цілому»; «когніційний центр людини», «духовний центр людини, локус душі».

Концепт **серце** виконує генералізуючу текстотвірну функцію. У романі максимально сконцентровано всі уявлення: і архетипові, й ідіостильові. Лексичний, фразеологічний та паремійний фонди української мови за принципом мозаїки (подрібнення) експлікують значення-сенси концепту **серце**; попередники В. Шкляра (поети та прозаїки) збагачують, урізноманітнюють мовні засоби вираження образу «серця»; В. Шкляр у романі «Тінь сови» всі зернини цієї мозаїки (вербалізації концепту **серце**) складає у візерунок, утворює фрейм-структуру концепту, поєднуючи архетипові, фольклорні та наукові уявлення, матеріалізуючи цей концепт.

Перспективою подальших досліджень є використання отриманих висновків та висновків для дослідження та репрезентації структури концептів як складових мовних картин світу носіїв різних лінгвокультур. Отримані в результаті дослідження матеріали також можна використовувати при викладанні курсів фразеології, етнолінгвістики, лінгвокультурології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. 218 с.
2. Сковорода Г. С. Збірник творів. Київ: Знання, 1995. 456 с.
3. Старовойтенко Е. Б. Культурная психология личности: монографія. Москва: «Академический проект», 2007. 319 с.
4. Ушкалов Л. Що таке українська кордоцентричність? Україна молода. 2013. № 14. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/pumber/2214/164/78830/> (дата звернення: 24.02.2017)
5. Шкляр В. Тінь Сови: роман. Передм. А. Куркова. 3-тє вид. Харків: Книж. клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 304 с.

Уварова Тетяна Юріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної підготовки, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, Україна.

tel.: +38 0979462558

E-mail: uvarova_hnadu@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-8502-2441>

Uvarova Tetyana Yuriyivna – PhD in Pedagogics, Assistant Professor at the Language Training Department, Kharkiv National Automobile and Highway University. Yaroslava Mudroho Str., 25, Kharkiv, 61002, Ukraine.